САҒЫСТАҢ ЧІТПЕС 41 ЧЫЛ

июньда 1941 чылда фашисткай Германия Совет Союр чаанаң кірібіскен. Чир-суубыстың аймах-пасха ры, пір семьядағы харындас-пиҷелер чіли, ыырҷаа азарға кӧдірілгеннер. Ол хорғыстығ хабар Хакас автоном ынзар читкендӧк, пір муң чарымҷа кізі пос кӧңнінең чааға а сурыныстығ пічікнең айлантыр. Хакас чон сах ідӧк убыстың прай чоннарынаң хада чаа тириине чапсынған. ыллары аразында Хакасиядаң фронтха онар муң кізі

еннер прай даа, теедег, чааға парыбысханнар. Аалларда р, апсах-инейлер, олған-узах ла халғаннар. Андағ даа олар холларын пос тўзірбееннер. Ипчілер чааға ысхан ирлерінің, харындастарының, пабаларының да, ниңнерін хазыр салып, кўстерін айабин тоғынғаннар. инейлер дее халбин турғаннар. Сала теен парған олғаннар, кўс алғанҷа, полысханнар. Іди олар фронтха улуғ хозым ер.

бек Ада чаа тузында Хакас автоном облазында 309-ҷы ы дивизия тӧстелген. Фашизмнең тоғыр чаа піске, асхынах саннығ чонға, улуғ ўрег ағылған. Пістің чон тӧртінҷі чардығын чідірген. Іди таныхтапча профессор Л.Р.Кызласов «Земля сибирская» книгазында. Кемнің-де улабалары, кемнің-де тайылары, аҷалары, туған-чағыннары чат халғаннар. СССР ол чаада 27 миллион кізі чідіртір.

Ханнығ чааның сидіктерін тобырып, пістің улабаларыбыс чиңіп алғаннар. Олар махачы чааласханнар. Хакасиядаң парғаннарның полған на ўзінҷі кізізі чаа сыйыхтарынаң таныхтатхан. 28 кізі «Совет Союзының Матыры» тіп пӧзік ат алған.

Пўўл Илбек Чиңістің 55 чылы таныхталған. Амды махачы чааҷыларның, тылда майығыс пілбин тоғынғаннарның кӧбізі чоғыл. Андағ даа полза, чонда оларның аттары чітпес. Піс чаада чат халғаннарның паза ветераннарның алнында хаҷан даа алымнығбыс. Олар сыдас полбас сидіктерні сыдасханнар, Чир-суубысты арачылап халғаннар, піске чуртирға, ўгренерге, хынарға оңдай пиргеннер. Ханнығ чааны тобырған улабаларыбыс, пабаларыбыс артых ўлўстіг, пик хазыхтығ, узах частығ ползыннар.

В.МАЙНАШЕВ

локоламскай шосседе

локоламскай шоссеҷе
стырчам мин
ылның
-наа харларында.
мағаа изі чох.
полған чирні мин
ўн кӧрчем
ымның харағымнаң.
ызыма кірче пасха
аххы харлар,
ылның
орғыстығ харлары.
локоламскай шоссе.
убосековозар
дап одыр
шисттернің танктары.
рестіг хомдылар чіли,
ара танктар
скваны сыырат идерге
даплача.
алтанмас 28
ып ооллар
нктар чолында
йалар чіли турча.
анфиловец
рекнең исті
итрук Клочковтың
ні чооғын:
лбек Россия,
соонда Москва пістің,
ндыра пазынҷаң чирібіс
за чоғыл».
нанҷылар -
харындастар,
бек совет чонының
хачы ооллары,
тенҷі тынысха читіре
дысханнар,
тӧдір пазынмаан
озалары.
ырҷы хаалағ даа
тпеен мында.
ндыра пазынып,
рах тизібіскен.
чылның
рғыстығ харларында
естіг хара хомдылар
талып кӧйген.
локоламскай шоссеҷе
стырчам мин
чылның
л-наа харларында.
мағаа изі чох.
а полған чирні мин
ўн кӧрчем
зымның харағымнаң.
ына чазыда дот турча.
ам даа тимде.
дер саба кӧзенегінең
ргек кӧрче.
мартхы тас пол парған
чк «Т-34» тее,
даа харалып,
дер саба кӧстепче.

СОМДА: Москва, 1941 чылда кўскўде.

М.КИЛЬЧИЧАКОВ

Ікі кинек

Пўўрге хаптырған хулун осхас,
Ханға пурлуххан хырых пір чыл.
Чирдең частығып, час ағас,
Уғзалбин, чирзер тўзе чоғыл.
Оолығ тістерін ырсайтып,
Сыр чылан чіли сойлапча,
Москваны адап, таптанып,
Фашист уйазынаң сыххан чаа.
Мин ол туста сағал ӧскелек
Чиит гвардейскай солдат полғам.
Ржев алтында пір ӧкерек
Дуб мині ӧлімнең ал халған.
Ыырҷы тастаан гранатаны
Тохтатхан ол хатығ кӧксінең.
Арғыс чіли, хуҷахтап аны,
Алғыс пирчем пір-ікі сӧснең.
– Тіріг айланзам Чир-суума,
Тузаңны пір дее ундубаспын.
Чўс ас парған ууҷама
Синнеңер чоохтап пирербін.
Ыраххы Ағбан хазынаң
Хайди даа синзер килербін.
Пу чайғызын дуб арғызымнаң
Пазох тоғасхам ікінҷізін.
Турчабыс ам піс, ікі кинек,
Сағысха киріп аар чылларны.
Ікібістің холыбыс сінек,
Хайди ундирбыс ирткен чааны?
Ханнығ палығ чазыл таа парза,
Сорыптары орнында халча.
Чалғыс ағас сынып таа парза,
Че чилегезі чирде халча.
Осколок тўскен чирлерде
Наа хорбылар кӧр таапчам,
Оларны кӧріп, істімде
Оолғымнаңар сағынчам.
Піс кӧрген хорғыстығ чааны,
Ам ӧскен тӧллер кӧрбезін!
Сіліг пістің чазыларны
Паза ыырҷы типсебезін.

ЧАСХА ПАСТЫРБИН ЧӦР, ИЛЕКСЕЙ АБААМ

Фашист Германиязын чиңеннең пеер 55 чыл иртіп парды. Пу уғаа кӧдірілістіг, олох туста хомзыныстығ кўн полды. Чаадаң айланмааннарны хумартхылап адааннар. Чаадаң изен-хазых айланғаннарны, хатап аарлап, хатап улуғлааннар. Че хомзынысха, олар асхынахтаң асхынах халып одырлар. Кӧбізінің чаада алып алған палығлары, хатап азылып, кирі чааҷының хазиин тўзіргеннер. Оларның частары хойып, чуртастарының тузын хызырғаннар. Андағ даа полза, кирі чааҷылар, пу хатығ чуртастың аар-чўгіне пастырбин, чуртастарын узаратчалар.

Оларның пірсі Чоохчыл аалда чурттығ Алексей Васильевич Трошкин 30 мартта тоғызон чазын толдыр салды. Я, ол асхынах час нимес, ағаа хоза, кинемніг кізее. Че Алексей Васильевич, чаа тузындағы, чаа соондағы чылларны тобырып, пўўнгі путхалыстығ тусха чиңдірбинче. Сидікті тобырарға, аарны нииктирге худай салған полбас па за.

Октябрь революциязы алнында, пос алынҷа чуртас тузында, мал тудып, аал хонии тоғыстарын ит турҷаң. Соонаң, 1929 чылда «Тостығ чул» колхоз тӧстелгенде, ол колхозха кірче. Мында ол хыра тоғыстарында, мал аразында тоғынча. Колхозтар піріккен соонаң, ол иң артых тоғысчыларның пірсі полып тоғынча. «Хакастар» соонаң Молотовтың адынаң колхоз чаа алнындағы чылларда тилеен. Чон чахсы чуртабысхан полған, ханнығ чаа чонның чуртазын сайбаан. Ўс харындас: Иңнес, Ефим, Алексей – чааға хабылған. Иңнеснең Ефим, хайран постары, чаадаң айланмааннар. Олар пістің пўўнгі чарых чуртазыбыс ўчўн постарын сал салғаннар. Че Алексей Васильевич чаадаң пір азаа чох айланған. Ол туста колхозта тоғынар кізі чидіспеҷең. Апсах-инейлер, олғаннар аар тоғысты толдыр турҷаңнар. Алексей Васильевичті бригада пастығына турғысханнар. Азаанаң кинемніг дее полза, ол позының тыс пілбес тоғызына пастан турҷаң.

Халғанҷы чылларда даа ол, кинемніг-бін тіп, ибде одырбаан. Кўзі-саа читкенни тоғын чӧрҷең. Халыхтар киреенде дее аралас чӧрҷең. Чииттер, олғаннар алнында ол ам даа чаа киреенеңер чоох тутча. Чааның чабал киреенеңер позының сағызын читір пирче. Ол ам даа пос тілінең сыхчатхан газетаны «Хакас чирін» алча. Хараа майығыбысхан даа полза, аны хығырарға харасча.

Я, тоғызон час–асхынах нимес. Аннаңар аның туған-чағыннары чыылған. Ўс оолғы, хызы, тарап таа парғаннар полза, пу кўнде парчазы пабаларының ибіне чыылғаннар. Хаҷанғы чіли, олған тузында ибге толдыра тігірт кӧдіріп ойлас турған чіли, иб толдыра айланыс сыхханнар. Улуғ оолғы Иван мындох семьялығ, палапархалығ чуртапча. Пабазының тӧреен кўнінде ағаа алтон час толча. Ол оңдайнаң адалығ-оолның хати ўлўкўннері полды.

Ортын оолғы Володя Ағбаннаң, очы оолғы Вася Тоғыр чул аалдаң, хызы Галя Кӧл пилтірі аалдаң парғаннар.

Иван, Володя, Галя, іҷелері ирте ўреп парып, пабаларының на холында халғаннар. Че Алексей Васильевич хайзын даа, ӧскіріп, чон аразына кир салған.

Тайыларының ўлўкўніне Юрий Васильевич, Мария Васильевна харындас-пиҷелер Иргі Ўўс чирінең парғаннар.

Улуғ кізіні аарлап, аалҷылар Хызылчул аалдаң, Ширадаң паза чоохчылдағылар полған. Район пазының орынҷызы Николай Романович Абдин чаа ветеранын, аалда иң улуғ частығ кізіні аарлап килтір. Таныхтирға кирек, пу уғаа чахсы кибір. Чаа араласчыларын, тӧреен кўннең алынҷа алғыстап, аарлааны.

Николай Романович район администрациязының паза позының адынаң Алексей Васильевичті чылығ алғыстаан. Чыылған аалҷылар, пірсі пірсінің соонаң чоох тудып, алғыстас сӧстерін читір турғаннар.

Алексей Васильевичке дее чоох тударға киліскен. Я, узун чуртасты чуртапчатхан кізінің сағыс-кӧгізі алғым. Ол кӧпті кӧрген нооза. Узун харааларда уйғу чох туста ағаа тыс пирбинчеткен, нандырии чох сурығлар кӧп поладыр. Оларның пірсі–ол чуртаан Чоохчыл аалның пўўнгі ўлўзі. Хайдағ хатығ чылларны тобырған аның тӧреен аалы, че пўўнгі путхалыстығ чуртаснаң аның аалы чуртабаан. Пурунғы пос алынҷа даа чуртас тузында ағаа мындағ ўлўс тўспеен полған. Аннаңар кирі чааҷының, улуғ частығ аға кізінің, чииттерге айланып, чуртасты, хайдағ даа сидік полза, узарадарға кирек тіп сӧзі полған. Хайдағ даа аар полза, тіріг кізее чуртирға кирек чарых сағысты алнына киріп, чахсаа тартыларға кирек. Минің ӧрінізім, поғдархазым – палаларым, сигіс пархам. Пис оолах. Минің родымны узарадарлар тіп чоохтанған ол.

Чыылған туғаннарға, аалҷыларға Алексей Васильевич піди сарнап пирген:

Іҷемнің чирі Чоохчылым
Ам даа кӧп чыллар чуртирдағ.
Аарлап килген туғаннарым
Ам даа кӧп сарын сарнирдағ.
Пабамның чирі паарсах
Чоохчылым
Ам даа паарсазын чідірбеен.
Пала-пархамнаң паарсазып,
Ам даа кӧп чыллар чуртимдах.

Алексей ТРОШКИН.